

מצוות שאדם דש בעקביו

מים ראשונים: מספר שנים לאחר שכתבנו דף זה, חזרנו להקדיש דף נפרד לנושא של [מצווה קלה](#). שני הנושאים: מצוות שאדם דש בעקבו ומצווה קלה, משלימים זה את זה וכך גם שני הדפים שכתבנו.

וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וְשִׁמְרֶתֶם וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: (דברים ז יב).¹

עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקִלְי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרְתִּי מִצְוֹתֵי חֻקֹּתַי וְתוֹרָתַי: (בראשית כו ה).²

דברים רבה ג א פרשת עקב – שכר המצוות

אמרו לו ישראל ואימתי את נותן לנו שכר המצוות שאנו עושים אמר להם הקדוש ברוך הוא מצוות שאתם עושים מפירותיהן אתם אוכלים עכשיו אבל שכרו בעקב אני נותן לכם מנין ממה שקרינו בענייניו והיה עקב תשמעון.³

רש"י דברים פרק ז פסוק יב – מצוות שאדם דש בעקב

והיה עקב תשמעון - אם המצוות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון: ושמר ה' לך את הברית וגו' - ישמור לך הבטחתו.⁴

מדרש תנחומא פרשת עקב סימן א

"והיה עקב". זה שאומר הכתוב: "לְמָה אֵיךָ בִּימֵי רַע עֲוֹן עֲקָבִי וְסוּפְנֵי" (תהלים מט ו).⁵ יתברך שמו של הקב"ה שנתן תורה לישראל שיש בה תרי"ג מצוות ויש בהן קלות וחמורות. ומפני שיש בהן מצוות קלות שאין בני אדם משגיחין בהן, אלא שמשליכין אותן תחת עקביהן, כלומר, שהן קלות.⁶ לפיכך היה דוד מתירא מיום הדין ואומר: רבש"ע, איני מתירא מן מצוות החמורות שבתורה שהן חמורות. ממה אני מתירא? מן מצוות הקלות.

¹ כך, אם תשמעו. ובפרק הסמוך (דברים ח כ) מתואר המצב ההפוך, אם לא תשמעו: "כְּגוֹיִם אֲשֶׁר ה' מֵאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כִּן תֵּאבְדוּן עֵקֶב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם". ראו פירוש רשב"ם שם: "עקב לא תשמעון - זהו סיום כל הפרשה. תחילת הפרשה והיה עקב תשמעון תנחלו את הארץ, ועקב לא תשמעון תאבדון ממנה". הרי לנו בפרשתנו בתמצית, כל מה שמשה אומר באריכות בפרשת התוכחה בפרשת כי תבוא.

² כבר קדם לעקב של משה, המסכם ומבאר את התורה לדור הבנים, ה"עקב" של אברהם; עקב האבות, ששמרו את מצוות ה' ותורתו, בדרכם ובמעשיהם, עוד קודם מתן תורה. לקישור זה יש סמך במקרא עצמו, שכן בעקב של משה, מוזכרים האבות: "וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם". "טובים השנים מן האחד", אך "החוט המשולש לא במהרה ינתק" (קהלת ד ט) - "כיסא של שלוש רגליים" שמשם מזכיר בתפילתו למען עם ישראל אחרי חטא העגל (ברכות לב א). ל"עקב" של אברהם ומשה, נוסף "עקב" שלישי של בעל ספר תהלים: "גַּם עֲבָדְךָ נִזְהַר בְּהֶם בְּשִׁמְרֵם עֵקֶב רַב" (תהלים יט יב).

³ מדרש זה מדברים רבה מייצג אסופת מדרשים נכבדה שדנה בשכר המצוות והיא מתחברת לפסוקים שהבאנו לעיל. ראו דרשות נוספות בכיוון זה בדברים רבה (ליברמן) ומדרשי תנחומא על הפרשה, מדרש תהלים מזמור צב ועוד - כולם על צמד המילים "עקב תשמעון". אך אנחנו בחרנו בעקבות רש"י שמיד נראה, לדון בנושא קרוב אך הוא עניין בפני עצמו: מצוות (או עוונות) שאדם דש בעקביו. ובע"ה נשלים את מדרשי עקב תשמעון במועד זה כעת חיה בשנה האחרת.

⁴ אפשר אולי להבין את דברי רש"י כך: אם על קיום המצוות הקלות שאדם דש בעקבו, ההבטחה היא שמירת הברית והחסד, צא ולמד מה שכרם של שומרי המצוות הקשות והחמורות. אך נראה שרוב מפרשי רש"י הבינו את דבריו כך: אם תקפידו לא רק על המצוות החמורות, כי אם גם על הקלות, אותן שאנשים נוטים לזלזל בהן ולדוש בעקבם, אזי ישמור ה' לך את הברית ואת החסד. בכל מקרה, נראה מדברי רש"י שהדישה בעקב היא במשמעות רכה יחסית של דבר שנועשה בחוסר תשומת לב ובלי משים. אולי אפילו בזלזול ואי התחשבות, אבל לא בכוונת זדון או ברגל גסה. כלאחר יד, נכון יותר, כלאחר רגל - כמי שלמשל דורך על נמלה תוך כדי הליכה ולא כמי שמועך שרץ מטריד ברגלו במכוון. ראו גם רש"י על הפסוק במשלי יט ב: "ואץ ברגלים חוטא - החוטא רופס ודש העונות בעקביו ואומר קל הוא זה אעבור עלי".

⁵ ראו פרשני המקרא על פסוק קשה זה, בפרט אבן עזרא ודעת מקרא (עמוס חכם) שמסכימים שיש לקרוא את הפסוק כמקשה אחת ולא כשני חצאים (ובודאי שהחצי השני איננו הסבר או מענה לחצי הראשון) והמילה "למה" חלה על הפסוק כולו: למה זה אירא ואפחד מאנשי רע ועוון המסובבים אותי? ה' ודאי יצילני. כך משמע בפירוש דעת מקרא. אך המדרש הולך בדרכו ומפצל את הפסוק.

⁶ כל מפרשי רש"י וחוקרי מקורותיו, מביאים את מדרש תנחומא זה כמקור לפירושו הנ"ל. אך אם נדקדק בלשון המדרש, נראה שלא מופיע בו הביטוי "דש בעקבו" כי אם "משליך תחת עקבו". האם יש הבדל? האם אחד מהם רך יותר? אם מקורותינו מדויקים ולא חלו בהם ידיים, מדוע שינה רש"י מלשון המדרש שמשמש לו מקור? האם כדי לרככו? איפה אם כן מופיע הביטוי דש בעקבו?

שמה עברתי על אחת מהן, אם עשיתי אם לא עשיתי מפני שהיתה קלה. ואתה אמרת: "הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה".⁷ לכך אמר: "לָמָּה אֵיךָ בִּימֵי רָע עֲוֹן עֲקֵבִי יְסוּבֵנִי".⁸

רש"י ישעיהו פרק א פסוק ג – לא רצו לדעת

לא ידע - לא אבו לידע וידעו ודשו בעקב ועמי לא נתן לב להתבונן.⁹

מסכת עבודה זרה דף יח עמוד א – בתו של ר' חנינא בן תרדיון

דאמר ר' יוחנן: פעם אחת היתה בתו מהלכת לפני גדולי רומי, אמרו: כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו, מיד דקדקה בפסיעותיה. והיינו דאמר ר' שמעון בן לקיש, מאי דכתיב: "עון עקבי יסובני" (תהלים מט ו)? עונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה - מסובין לו ליום הדין.¹⁰

ויקרא רבה פרשה כז סימן ח – בחטא העגל דשו בני ישראל בעקבם

"שור או כשב או עז כי יולד" (ויקרא כב כז). "ברעתם ישמחו מלך" (הושע ז) וכי מה ראה לעשות שור ראש לכל הקרבנות? אמר ר' לוי: משל למטרונה שיצא עליה שם רע עם אחד מגדולי מלכות. ובדק המלך בדברים ולא מצא בהם ממש. מה עשה המלך? עשה סעודה והושיב אותו האיש בראש של מסובין. כל כך למה? להודיע שבדק המלך בדברים ולא מצא בהם ממש. כך, אומות העולם מונים¹¹ להם לישראל ואומרים להם: עשיתם את העגל! ובדק הקב"ה בדברים ולא מצא בהם ממש.¹² לפיכך נעשה שור ראש לכל הקרבנות. זהו שכתוב: "שור או כשב או עז".¹³ ר' הונא ור' איבו בשם ר' שמואל בר נחמן: מוצלין היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו ישראל את העגל היה להם לומר: אלה אלהינו ישראל! אלא הגרים שעלו עמם ממצרים עשוהו והם מונים לישראל ואומרים: "אלה אלהיך ישראל". א"ר יהודה בר סימון: כתיב: "ידע שור קונוהו ... ישראל לא

⁷ פרקי אבות פרק ב משנה א. אבל שם יש נימוק ברור: "שאינ אתה יודע מתן שכרן של מצות" ואפילו עצה יעוצה: "והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה". ראו גם הנוסח באבות דרבי נתן נוסח ב פרק לב: "והוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. ובורח מעבירה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מהו עונשין של עבירות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה". ואילו כאן השיקול הוא יותר חיובי-דתי ולא שכר והפסד.

⁸ בחצי השני של המדרש, נכנסנו לכל העניין המורכב של מצוות קלות וחמורות. דווקא המצוות הקלות שאדם דש בעקביו (הנה אנו נמשכים להשתמש בביטוי זה למרות שכאמור איננו במדרש. זו השפעת לשון רש"י גירסה דינקותא, יש כאן היזון חוזר מרש"י למדרש), הן שעשויות להפיל בו ביום הדין. חמורות נעשות קלות וקלות נעשות חמורות. ראו איך המדרש מביא את דברי חז"ל בפרקי אבות (פרק ב משנה א): "הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה" בלי המשכו (ונימוקו): "שאי אתה יודע מתן שכרם של מצוות". נראה שזו השמטה מכוונת ולא יד המעתיקים. המדרש מעלה סיבה הרבה יותר חזקה (בעיניו) לצורך להיזהר במצוות קלות שאדם דש בעקביו, כפי שהסברנו. ורש"י? רש"י מביא רק את החצי הראשון של המדרש וגם לכך יש ודאי סיבה. וכבר זכינו כאמור להקדיש דף נפרד לנושא [מצווה קלה](#) בפרשה זו.

⁹ לפני שנפנה למקורות אפשריים לרש"י בפרשתנו, נראה שרש"י עצמו מציע גוון אחר לביטוי "דש בעקב", בפירושו לפסוק בישעיהו: "ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן" שקראנו בפרשת חזון. כאן משמע שלא מדובר במצוות קלות שאדם לא שם לב אליהן, אלא, אדרבא, דברים שאדם מתעלם מהם במכוון. הוא יודע היטב מה הוא עושה ומה משמעות מעשיו, אלא שהוא בוחר להתעלם. הוא דש במכוון ומסובב היטב את העקב, כמו האיכר שדש את התבואה. בדרך זו הולך רש"י גם בפירושו לפסוק בישעיהו מב כה: "... ותלהטוהו מסביב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב - יודע הוא אלא שדש בעקב לא חש להבין זאת ולשוב מרשעו". וכך מפרש רש"י גם בהושע יא ג: "ולא ידעו כי רפאתים - יודעין היו אלא שדשו בעקב עשו עצמם כלא יודעים". אכן פעולת הדישה בעקב ניתנת להבנה בשני אופנים שונים ואפילו מנוגדים. לפירוש הראשון, בפרשתנו שהוא: עקב כבדרך אגב, צריך רש"י להוסיף שמדובר במצוות קלות, אבל לפירוש השני, של "לא חש להבין", אין מדובר בעניין של מצוות קלות מול חמורות. חומרת המעשה היא החשובה, לא חומרת המצווה. הכל נעשה חמור, עקב הפעולה החמורה, המכוונת והמתריסה והרי זה באמת בדומה לפעולת המשליך שמצאנו בתנחומא. ואנו נמשיך לחפש מקורות לרש"י בחז"ל, מהם נוכל אולי גם לשפוט כשיטת רש"י הראשונה או השנייה.

¹⁰ הגמרא שם מספרת על ר' חנינא בן תרדיון שלימד תורה ברבים ונתפס עקב כך ע"י שלטונות רומא: "אתיהו רבי חנינא בן תרדיון, אמרו ליה: אמאי קא עסקת באורייתא? אמר להו: כאשר צוני ה' אלהי. מיד גזרו עליו לשריפה, ועל אשתו להריגה, ועל בתו לישוב בקובה של זונות". הגמרא מחפשת סיבה למותם של כל אחד מהם, ר' חנינא משום שהגה את השם המפורש בפרהסיא, אשתו משום שלא מיחתה בו ובתו משום שדקדקה בפסיעותיה והתהלכה, אולי באופן בלתי צנוע, בפני גדולי רומי. משום שדשה בעקביה. האם לדישה זו בעקב מתכוון רש"י? האם זו דוגמה לדבר קל (הליכה נאה) שעשוי להפוך לדבר חמור של זנות ופריצות? האם אין כאן מקרה, דוגמת נדב ואביהו ואחרים, של הקפדה עם צדיקים כחוט השערה? (ראו הסיפור על בתו ובנו של נחוניא חופר השיחין, מסכת יבמות קכא ע"ב). מעשה כה חמור עשתה בתו של ר' חנינא בן תרדיון שעונשה היה לישוב בקובה של זונות! ועל"פ הצדיקה עליה את הדין וקראה את הפסוק: "גדל העצה ורב העלילה אשר יניד פקחות על כל דרךי בני אדם לתת לאיש דרךיו ונפרי מעללו" (ירמיהו לב יט). הנסתרות לה' אלוהינו.

¹¹ ביטוי שמופיע פעמים רבות במדרש, בעיקר בהקשר של אומות העולם וישראל ופירושו: מרגיז, מלחיץ, מקניט, מלשון להונות.

¹² ראו דברינו [הולוא אין בה \(בו\) ממש](#) בפרשת כי תשא.

¹³ ראו דברינו [כפרת אהרון וכפרת העם](#) בפרשת שמיני וכן [קטיגור נעשה סניגור](#) בדפים המיוחדים.

ידע" (ישעיה א ג) - ולא היו יודעים?! אלא שדשו בעקב. כיוצא בו: "כי אויל עמי אותי לא ידעו" (ירמיה ד כב) - ולא היו יודעים? אלא שדשו בעקב. כיוצא בו: "והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן והתירוש" (הושע ב י) - ולא היתה יודעת? אלא שדשה בעקב.¹⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים יב ב פרשת עקב – דקדוקי המצוות

דבר אחר: והיה עקב תשמעון. דקדוקי המצוות. האי דאמר ריש לקיש מאי דכתיב (שם מט) עון עקבי יסובני עונות שאדם דש בעולם הזה מביאין אותו ליום הדין. לפיכך צריך אדם להיות זהיר בדקדוקי המצוות.¹⁵

רמב"ן דברים פרק ז – דיני ממונות

וכתב רש"י אם המצות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון, ישמור לך השם הבטחתו. והזכיר הכתוב המשפטים, אולי יזהיר במשפטים הקלים כדיני ממונות שלא יבזו אותם.¹⁶

שבת שלום ונחמת ציון

מחלקי המים

¹⁴ לא בני ישראל עשו את העגל, אלא הערב רב שעלה איתם ממצרים. מה עשו בני ישראל? דשו בעקב. עמדו מהצד, ראו ולא מחו, לא שמעו ולא ידעו. נסחפו. השתתפו בחגיגות שמישהו אחר יזם. האם זו סניגוריה? האם גם כאן לפנינו דוגמא לערבוב של מצווה (או עבירה) קלה שחיש מהר הופכת לחמורה? האם מקור זה עמד לפני רש"י כשאימץ בפרשתנו את הביטוי "דש בעקבו" במקום "משליך תחת עקבו"?

¹⁵ המדרשים המאוחרים הם שמחברים את "עקב תשמעון" שבפרשתנו לביטוי "מצוות שאדם דש בעקביו". וכן הוא בילקוט שמעוני תהלים רמז תשנח: "אמר דוד: תר"ג מצות נתת לנו קלות וחמורות, איני ירא מפני מצות חמורות שבתורה מפני שהן חמורות, אלא מפני הקלות, אותן שבני אדם אין משגיחין עליהם ומשליכין אותן תחת עקביהן, ואתה אמרת הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה, לכן הוא אומר עון עקבי יסובני, וכן הוא אומר: והיה עקב תשמעון, מצות שאדם דש בעקביו". המדרשים הקדומים יותר, התלמוד ומדרש ויקרא רבה שהבאנו (והמקבילה בפסיקתא דרב כהנא) אינם מקשרים בין עקב תשמעון ובין מצוות שאדם דש בעקביו. על עקב תשמעון יש להם דרשות אחרות, כגון השכר שינתן רק בעולם הבא, בעקב (העולם העוקב) כפי שהערנו בראש דברינו, ואילו את הביטוי "מצוות שאדם דש בעקביו" הם דורשים על הפסוק בתהלים מט ו: "עון עקבי יסובני". המדרשים המאוחרים ואולי רש"י הם שיוצרים קשר זה (מי קדם למי? רש"י ודאי קדם לילקוט שמעוני ולגבי פסיקתא זוטרתא אין אנו בקיאים והמאיר עינינו יבורך).

¹⁶ מה היא מצווה קלה? רמב"ן מציע – דיני ממונות. מדוע? אולי משום שיש בהם אומד דעת דיין וכל דבר ניתן לתיקון ע"י פיצוי כספי בניגוד לדיני נפשות, איסורים ואישות שלא ניתנים לתיקון בכסף ואינם באומד הדיינים. לדוגמאות נוספות של מצוות קלות ראו עבודה זרה ג ע"א לגבי מצוות סוכה שניתנה לאומות העולם והם בוועטים בה. ראו המדרשים על אדם הראשון שנצטווה מצווה קלה, לא לאכול מפרי עץ הדעת, ולא עמד בה (שבת נה ע"ב, בראשית רבה פז ה). ראו גם חולין קמב ע"א ששלוח הקן היא מצווה קלה "כאיסור". ובמדרשים על אברהם ששמר את התורה, כולל עירובי חצרות או תבשילין. ובמדרש במדבר רבה כ כא נטילת ידיים, בפרט מים אחרונים שהוא חובה, גם היא מצווה קלה. ראו פירוש מהר"ק על רש"י (הובא בתורת חיים) ששמחת הרגל ודיבור בלשון הקודש (!) הן מצוות קלות. ועל כל אלה הרחבנו כאמור בדברינו [מצווה קלה](#) בפרשה זו.